

Власенко О.М., Герасимчук М. Методика формування умінь самостійної роботи у старшокласників // Тенденції модернізації національних освітніх систем: збірник наукових праць / за ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 158 с.

*Ольга Власенко,
кандидат педагогічних наук, доцент
Марина Герасимчук,
студентка фізико-математичного факультету
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)*

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Аналіз підходів науковців щодо самостійної роботи учнів дав зрозуміти, що самостійна робота необхідна не лише для оволодіння змістом певної дисципліни, але й для формування здатності брати на себе відповідальність, самостійно вирішувати проблему, знаходити конструктивні рішення й вихід із проблемних ситуацій і т. ін. Вона дозволяє опанувати навички навчальної, наукової та професійної діяльності.

А також самостійна робота сприяє поглибленню й розширенню знань, пробудженню інтересу до пізнавальної діяльності, оволодінню прийомами процесу пізнання, розвитку пізнавальних здібностей.

П. Підкасистий виділяє такі компоненти самостійної роботи: робота зі сприйняття та осмислення навчального матеріалу на лекціях, ведення конспекту лекцій, вивчення навчальної літератури (підручники, навчальні посібники, конспекти лекцій, першоджерела), опрацювання навчальної інформації та переведення її на рівень знань, закріплення знань на практиці, виконання вправ та різноманітних додаткових завдань, підготовка виступів, рефератів, доповідей; виконання типових розрахунків, підготовка та виконання лабораторних робіт, підготовка до практичних та семінарських занять тощо. Ці елементи є складовими різних форм і методів навчання. Вони не є постійними, а весь час змінюються, стають складнішими у відповідності до прогресу учня в процесі навчання.

Розвиток цих компонентів ми вважаємо метою дидактичного впливу на формування самостійної роботи учня старшої школи. Загальний рівень сформованості самостійної роботи школяра визначається його особистісним зростанням, швидкістю поступу порівняно з попередніми досягненнями, позитивними змінами в рівнях сформованості визначених компонентів.

Вивчення практики роботи по формуванню у школярів самостійної роботи засобами інтерактивних методів навчання проводилось шляхом аналізу методичної та спеціальної літератури, публікацій про досвід такої роботи в загальноосвітніх школах, вивчення і узагальнення передового і новаторського педагогічного досвіду, спостережень на уроках математики, вивчення документації планування навчально-виховної роботи з питань

розумового виховання школярів тощо.

Показниками інтелектуальної активності є запитання учня, тобто звертання до вчителя, що мають дійсно пізнавальний смисл, що виявляють бажання учня або уточнити, те, що залишилось незрозумілим, або відкрити перед собою перспективу пізнання певних явищ, процесів, їх закономірностей; прагнення молодших школярів за особистим бажанням брати активну участь у діяльності, в обговоренні і розв'язанні питань та проблем пізнавального характеру; активне оперування отриманими знаннями, уміннями і навичками, гнучке і вільне їх використання; прагнення поділитися з іншими (товаришами, вчителями, батьками) отриманою інформацією.

Керуючись цими ознаками, ми визначили наявність інтересу учнів до навчально-пізнавальної діяльності та формування умінь самостійної роботи.

Групу школярів з низьким рівнем розвитку самостійної роботи складають учні, недостатньо сформовані вміння працювати з складним планом, тезами, виписками, конспектом, рефератом, доповіддю. Учні слабо володіють термінологією, мають низький рівень знань про правила, про особливості їх використання при виконання письмових завдань тощо. Такий рівень потребує постійного підкріплення ззовн. У цій групі учнів самостійна робота нестійка, немає чіткості в визначенні.

В групу учнів з середнім розвитком самостійної роботи увійшли учні, які мають уміння самостійно опрацювати матеріал, працювати з підручником та не завжди це виконують. Вони вміють оперувати одержаними знаннями, аналізувати.. Їх самостійна робота відносно стійка. Вони активні, але інколи їх активність залежить від зовнішніх стимулів. Вони охоче виконують завдання з різних предметів. Широта самостійної роботи виражається в загальній допитливості, а не в глибокому підході до знань.

І, нарешті, у частині старшокласників рівень розвитку самостійної роботи може бути визначений як високий. Ці діти характеризуються схильністю до творчої діяльності, до набуття нових знань. Вони здатні глибоко і всебічно заглиблюватись у сутність процесів, явищ і встановлювати зв'язки між ними. Для них характерна наявність потреби у пізнанні, вони не можуть не вчитися. В цих учнів сформовані вміння працювати з складним планом, тезами, виписками, конспектом, рефератом, доповіддю тощо.

Навчальний експеримент проходив на базі ЗОШ №25 м. Житомира. У ньому брали учні 11-х класів (62 учні). Проведенню дослідно-експериментальної роботи передував констатуючий експеримент. *Мета констатувального експерименту:* визначити вихідний рівень сформованості самостійної роботи учнів; встановити вплив характеру навчання на формування самостійної роботи школярів; визначити типові труднощі, що виникають у вчителів-практиків у процесі формування самостійної роботи учнів і виявити, як часто учителі використовують інтерактивні методи навчання на уроках.

В процесі експерименту перевірялось припущення про те, що

формування самостійної роботи учнів старшої школи буде ефективним, якщо при пошуку шляхів і методів виховання врахувати індивідуальні й вікові особливості учнів; гуманізувати навчально-виховний процес; поєднати репродуктивну й пошукову діяльність учнів, прогнозуючи й моделюючи пізнавальні реакції учнів.

З метою визначення труднощів, які заважають вчителям ЗОШ у роботі по формуванню самостійної роботи учнів, визначення рівня оволодіння вчителями методикою використання інтерактивних методів навчання на уроках та розуміння вчителями педагогічних умов, що забезпечують ефективність самостійної роботи учнів у навчально-виховному процесі, було проведено інтерв'ю з учителями.

Якісно-кількісний аналіз отриманих даних дозволяє говорити про те, що у більшості робіт традиційний підхід до розкриття питань, у більшості випадків учні не висловлюють власних міркувань, а користуються усталеними у суспільстві поглядами. Тобто – відсутність самостійного аналізу, власних думок. У письмових роботах не відчувається наявності яскравого авторського "я", індивідуальності автора. Із цих робіт видно, що учні здебільшого не можуть творчо мислити, творчо підходити до розв'язання поставлених завдань, виявляти бажання дати власну оцінку, зіставляти, аналізувати, порівнювати, робити свої висновки і узагальнювати. Все це свідчить про низький рівень сформованості самостійної роботи учнів старшої школи.

З метою аргументації результатів анкетування та зрізових контрольних робіт, проводилося спостереження. У результаті спостереження ми виявили, що у більшості випадків учні не виявляють бажання самостійно працювати. На уроках переважають негативні емоції: напруга під час опитування, байдужість під час сприймання нового матеріалу. Причому, здебільшого учителі не прогнозують реакцію учнів, в їх поведінці переважає авторитаризм. Учні в основному тільки сприймають готові оцінки об'єктів, фактів і подій. Пошукових, проблемних завдань школярі майже не виконують. Відповідають на запитання вчителя за критичним матеріалом підручника. Мова учнів бідна, не яскрава, вони не вміють фантазувати, уявляти, красиво висловлювати свою думку.

Таким чином, низький рівень сформованості самостійної роботи та недооцінювання педагогічних умов її формування зумовили необхідність проведення формувального експерименту.

Одним із сучасних напрямків української освіти є врахування розвитку самостійної роботи учнів старшої школи у процесі вивчення навчальних предметів. Окремі орієнтири визначено Законами України "Про освіту" та "Про загальну середню освіту". Стає необхідним створення сприятливих умов для самостійної роботи учнів, які б допомагали їм самореалізуватися у складній багатогранній соціокультурній ситуації, формували потребу особистості в здобутті наукових знань та її розвитку.

Систематичні прагнення учнів старшої школи, які спрямовані на формування умінь самостійної роботи, виступають своєрідним епіцентром

розвитку їх пізнавальних інтересів, пізнавальної самостійності, формування позитивного ставлення до результатів власної розумової праці. Самостійна робота впливає на поведінку учня, на становлення його духовної і інтелектуальної сфери, розумові, морально-етичні і комунікативні здібності. Це, в свою чергу, забезпечує формування творчої особистості кожного учня, інтереси якого до самостійної роботи чинять суттєвий вплив на його становлення; обумовлює ефективність уваги, пам'яті, свідомості, прояву позитивних емоцій, волю; сприяє творчій самореалізації і духовному самовдосконаленню, розвитку пізнавальної активності школяра.

Аналіз теоретичних та методичних підходів доводить, що формувальний характер навчального процесу досягається шляхом створення певних умов. Виявлення та забезпечення цих умов необхідне для успішного вирішення завдань щодо формування самостійної роботи. Тільки із урахуванням дидактичних умов загальна структура процесу навчання набуває конкретний характер. А дидактичні умови формування самостійної роботи визначаються характером взаємодії певних компонентів навчання.

Визначаючи дидактичні умови формування самостійної роботи учнів старшої школи, необхідно звернути увагу на психолого-фізіологічні особливості цього вікового періоду. Адже до старшокласників застосовуються форми та методи навчання, які вимагають від них активності, організованості, самостійності. На основі вищезазначеного виникає потреба обґрунтувати першу умову врахування психолого-педагогічних закономірностей мислення старшокласника.

Під мотиваційною сферою учіння розуміють індивідуальну структуру, що постійно змінюється і складається з різноманітних спонукань, з-поміж яких місце провідного, домінуючого мотиву займає то одне, то інше спонукання, що зумовлено умовами навчання, особливостями спілкування з оточуючими і т. ін. Мотив - це спонукання до діяльності, що пов'язано із задоволенням потреб, у яких виявляється активність суб'єкта. Навчальні мотиви безпосередньо пов'язані з емоціями, в залежності від яких діяльність набуває позитивного чи негативного забарвлення.

Чинниками зниження мотивації учіння виступають: неправильний підбір вчителем навчального матеріалу, що призводить до недовантаження чи перевантаження школярів; невміння будувати стосунки з учнями; недостатньо диференційований підхід вчителя; низький рівень знань школяра; несформованість прийомів самостійної роботи в учня; негативні приклади товаришів, що мають вплив на дитину.

Другою дидактичною умовою формування самостійної роботи учнів старшої школи ми визначили диференційований підхід до вибору методів навчання залежно від етапу і якості засвоєння знань, умінь та навичок, а також підбір різнорівневих завдань, орієнтованих на формування самостійної роботи, відповідно до здібностей школярів. Третя дидактична умова ефективного формування самостійної роботи – використання інтерактивних методів навчання.

Інтерактивні технології навчання включають чітко спланований очікуваний результат навчання, окремі інтерактивні методи та засоби навчання, що стимулюють процес пізнання, розумові і навчальні умови й процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів. Суттєвість сучасних інтерактивних технологій навчання полягає у визначенні найраціональніших її складових для досягнення кінцевої навчальної мети. При цьому навчальний процес слід розглядати комплексно як інтегровану систему, і не можна обмежуватись аналізом лише окремих її елементів. Четверта дидактична умова, інтегрований підхід до викладання математики. У сучасній освіті інтеграція реалізується у таких напрямках: інтегровані уроки, інтегровані дні, курси, навчальні дисципліни та ін. У нашому дослідженні інтеграція математичного циклу.

Отже, формування самостійної роботи у навчальному процесі є одним із найраціональніших способів підвищення ефективності навчання, і саме цей процес формування самостійної роботи може відбуватися за умов забезпечення таких складових: врахування психолого-педагогічних закономірностей мислення учнів старшої школи; врахування особливостей змісту освіти щодо навчального матеріалу для учнів старшої школи; діяльнісний підхід у навчанні учнів старшої школи; інтегрований підхід до викладання предметів.

Література

1. Г.П. Бевз. Методика викладання математики. – К., „Вища школа” 1989 – 367 с.
2. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
3. Бондаревський В. Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию. – М.: Просвещение, 1985.
4. Трубачова С. Роль методів самостійного набуття знань в організації пізнавальної діяльності учні // Рідна школа. – 2001. – № 1.